

TUR237 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZCÜK TÜRLERİ

(14. HAFTA)

8. EYLEMLER (Alm. verb, verbum, zeitwort; Fr. verbe; İng. verb; Osm. fiil)

Semantik Açıdan Eylemler

Türkçe Sözlük'te, "Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem".

Zeynep Korkmaz'a göre, "Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: yaz-, yazma-, koş-, koşma- (kılış), sarar-, büyü-(oluş), sus-, susma-, dur-, (durum) vb.". Muharrem Ergin'e göre, " Hareketleri karşılayan kelimelerdir". Doğan Aksan'a göre, " Eylemler bir devinme, bir oluş, bir kılınış ya da bir durum gösteren sözcüklerdir".

Berke Vardar'a göre, "1. Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu (eylem dizimi) öge. İşlevselci A. Martinet eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak görür". Tanımlardan da anlaşılacağı üzere eylemler, dilin en önemli sözcük türlerinden biridir. Aristo'dan bu yana dil bilgisi çalışmalarında temel öğelerden biri sayılmaktadır. Ayrıca eylemler, bir dilin sözvarlığının önemli bir kısmını da oluşturmaktadır.

Geleneksel anlayışa göre eylemler anlamlandırılırken genellikle bir hareket anlamı taşıyan kelimeler (iş, oluş, durum) olarak verilir. Banguoğlu, Atabay vd. ve Korkmaz, fiilleri içerik açısından kılış (yaz-, iç-, çek-, besle-, biç-, boya-, öğren-, öğret-, pişir-, seç-...), bir durum (uyu-, sus-, yat-, bat-, beğen-, bekle-, uyu-, titre-, tiksini-...) veya bir oluşu (uza-, sarar-, büyü-, çürü-, delir-, kay-, karar-, kız-, soğu-, sür-...) anlatan kelimeler olarak sınıflandırır. Anlamları bakımından esas fiiller (aç-, bak-, bin-, eriş-, gez-, yak-...) ve yardımcı fiiller (et-, ettir-, bul-, ol-, kıl-, buyur-...) olarak ayırmışlardır.

Ancak N. Hacıeminoğlu ve S. Barutçu Özönder'in ayrı ayrı yaptığı semantik esaslı sınıflandırmalar alışılmışın dışındadır. N. Hacıeminoğlu, fiilleri muhtevalarına göre sınıflandırırken, *hareket, iş ve oluş* şeklinde bilinen fiillere, *tavır bildiren fiilleri* de ilave etmiş; S. Barutçu Özönder ise *Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi* eserinde 11 ana başlıkta sınıflandırarak fiilleri incelemiştir. Hatice Şirin User (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)* eserinde, veri tabanındaki tüm fiilleri *konularına göre fiiller* ana başlığında *temel kılış-oluş-durum, fiziksel gereksinim, insan ve bedeni, duygu-zihin, devlet, politika-diplomasi, savaş, yerleşim-yurt tutma, etkileşim-iletişim, avcılık, evlilik, cenaze, iş-hizmet, kalkınma, ad-unvan, kıtlık, yasa-ceza, sanat, kozmogoni-din-inanç, doğa-meteoroloji- hava, hayvanlar, yardımcı fiiller, konusal alanı belirlemeyenler* şeklinde fiilleri yirmi üç alt başlıkta incelemiş ve sınıflandırmıştır. Bu çalışma Türkiye'de fiil sınıflandırmasını kapsamlı bir şekilde uygulaması açısından önemlidir.

Dilbilimsel anlayışa göre ise eylemler şu şekilde sınıflandırılmıştır: Dixon, söz dizimsel ve anlam bilimsel ilişkiye dayanarak eylemleri birincil ve ikincil olarak ayırır. Birincil eylemler, doğrudan iş veya duruma karşılık gelen eylemler (*otur-, vur-, kes-, koş-, it-, yağ-, bil-...*) iken; ikincil eylemler ise diğer fiillerin anlamlarını etkileyen eylemlerdir (Dixon, 1991: 88-89).

Diğer bir dilbilimci Levin eylemlerin söz dizimsel özelliklerinin anlamlarla ilişkili olduğunu savunur ve anlamsal olarak eylemleri kırk sekiz gruba ayırır. Önce *koyma, çıkarma, gönderme, itme-çekme, kesme, araştırma, sindirme, şekerleme, boğma, giyinme* vb. şeklinde üst başlıkta daha sonra da bu üst başlıkla ilgili eylemleri verir ve bu eylemlerin özelliklerini alt başlıkta inceler (Levin, 1993: 111-276). Levin'den sonra 1995'te Joe Wilson, Budist metinleri üzerinden eylemleri sekiz ana başlık altında 17 grupta tasnif etmiştir. Bu sınıflandırmanın ana başlıkları dil bilgisel (*yalın, lokatif, sentaks gibi*) alt grupları ise semantik nitelikli (*yaşama, ayırma, hedef, tutum ifade etme, hareket gibi*) terimlerle ifade edilmiştir.

Daha sonra 1999'da dilbilimci Douglas Biber, eylemleri temel anlamlarını dikkate alarak hareket (*activity*) eylemleri, iletişim eylemleri (*communication verbs*), bilişsel eylemleri (*mental verbs*), nedensellik eylemleri (*causative verbs*), olma eylemleri (*verbs of simple occurrence*), ilişki eylemleri (*verbs of existence or relationship*), görünüş eylemleri (*aspectual verbs*) şeklinde yedi büyük grupta incelemiştir (Biber vd. 1999: 358-435).

Morfolojik Açıdan Eylemler

Çekimsel özelliklerinden dolayı eylemleri diğer sözcük türlerinden biçimbilimsel olarak ayırabilmek mümkündür. Eylem; zaman, görünüş, kip, uyum ve olumsuzluk belirticisi kategorilerini yüklenmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 368).

➤ gel-**miş** (*zaman*), gel-**iyor** (*görünüş*), gel-**meli** (*kip*), gel-meli-**yim** (*eylemcil uyum*), gel-**me-** meli-yim (*olumsuzluk belirticisi*)

Morfolojik açıdan eylemler genellikle şu şekilde ayrılmaktadır:

- a. Kök durumundaki eylemler (*gel-, git-, al-, iç-, sev-, koş-, git- gibi*)
- b. Türemiş eylemler (*iç-ir-, gez-dir-, it-ele-, tık-a-; göz+le-, az+al-, su+sa-, hiç+kır-, av+la-gibi*)
- c. Birleşik eylemler (*hisset-, niyaz et-, affet-; düşeyaz-, yapabil-, gidedur-; göze gir-, yüz bul-gibi*)

Dil bilgisi eserlerinde eylemleri yapı olarak ayırırken “birleşik eylem” olarak ayrılmasına Delice doğru bulmamaktadır. Birleşik eylemler olarak sınıflandırılan *arz et-, düşeyaz-, küplere bin-* gibi dizibirimlerin aslında iki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelerek sözcük öbeği oluşturduğunu söylemektedir (Delice 2008: 61).

Sentaks Açısından Eylemler

Eylemler, daha çok tümcenin yüklemine yer alan sözcük türleridir. Eylem öbeklerinin (EÖ) başı konumundadır. Tümcede yüklem tamlayıcıları olan zorunlu ve seçimlik unsurları belirlemesi açısından kısıtlayıcı bir role sahiptir. Yani öbeğin nasıl genişleyeceğine belirleyen eylemin sözlüksel kütüğünde yanulamama özellikleri vardır. Eylemin seçtiği zorunlu öge olan tümleş sözlükçe kütüğündeki bilgiden gelir. Örneğin, geçişli eylemler nesne görevini üstlenecek bir ad öbeği isterken, geçişsiz eylemler için böyle bir zorunluluk yoktur.

Cümle içinde kişi ve kip ekleriyle tek başlarına yargıyı üstlenebilirler.

Geçişli Eylem	Geçişsiz Eylem
Onu seviyorum.	Yürüdüm.
Kızı gördüm.	Koştum.
Bu kitabı okumuş.	Yüzüyorum.

Tümçenin temel ögesi olan eylemler, özneyi ve diğer yardımcı öğeleri kendine bağlayarak tümce kurmaktadır. Bunu yapmak için tümce içinden yüklem vazifesi gören tür, diğer sözcük türlerinden farklı olarak tek başına da bir cümle oluşturabilmektedir. Eylem kök ve gövdeleri çeşitli ekler ile genişletilerek tümce içinde ad, sıfat ve belirteç görevinde kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 527). Bu tür, çoğunlukla “*eylemsiler*” adı altında bir alt başlıkta incelenmektedir.

Saatlerce *oturup* ağladı.

Annesinin *gelmesini bekleyen* Ali, kimseyle *konuşmadan* sırasında oturuyordu.

